

ГРИГОРІЙ В. САМОЙЛЕНКО

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу. Один із фундаторів українського гоголезнавства, починаючи з 1979 р. за його ініціативи і під його науковим керівництвом в університеті проведено 10 міжнародних наукових конференцій, присвячених творчості М. Гоголя, видано 14 наукових збірників про письменника, опубліковано 12 одноосібних монографій та бібліографічних посібників, серед них «М. В. Гоголь і літератури народів СРСР» (1984), «Микола Гоголь і Ніжин» (2008), «Творча спадщина Гоголя на перетині епох» (2009), «Гоголь у ХХ ст.» (2009), «Хроніка написання II тому «Мертвих душ» М. Гоголя» (2012), «Ніжинський список другого тому «Мертвих душ» М. Гоголя» (2012) (остання відзначена державною літературно-мистецькою премією імені М. Гоголя). 1996 року в Ніжині було відкрито єдиний у світі Гоголезнавчий центр, який здобув визнання в широких колах наукової громадськості України та зарубіжних країн.

Заслужений діяч науки і техніки України (2006), лауреат державної літературно-мистецької премії ім. М. Гоголя (2013), лауреат обласної літературної премії ім. М. Коцюбинського (1999), премії в галузі науки і вищої освіти ім. Г. Вороного (2011), літературно-мистецької премії ім. Л. Глібова (2016), член Національної спілки краєзнавців України (2010), почесний громадянин м. Ніжина (1999), нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2012) і медалями.

МИКОЛА ГОГОЛЬ І СТУДЕНТИ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ГІМНАЗІЇ ВИЩИХ НАУК КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА В НІЖИНІ

У статті автор, послуговуючись документальним матеріалом, розкриває зв'язки Миколи Гоголя, відомого українського і російського письменника, з представниками Греції в час їхнього навчання, коли вони перебували в Гімназії вищих наук кн. Безбородька. Трагічна доля грецького народу в період окупації Османською Туреччиною їхньої Батьківщини змусила частину сімей емігрувати в інші країни. Так, в Одесі опинилися деякі родини греків-емігрантів. Почесний попечитель Гімназії вищих наук, довідавшись про долю цих людей, дозволив грецьким юнакам навчатися в Ніжинській гімназії. Це були Іван Агало, Костянтин Базилі, Степан Гютен, Єгор Ксеніс, Філіп Котопулі, Іван Сканаві. Таким чином вони 1822 року стали учнями Гімназії, де вже навчалися М. Гоголь, Н. Кукольник, Є. Гребінка та багато в майбутньому відомих діячів культури. Студентам у навчальному закладі давали енциклопедичні знання й готували з них чиновників для праці в різних закладах Російської імперії.

У статті розкрита багатогранна діяльність гімназистів-греків, які, крім навчання, разом з М. Гоголем та іншими талановитими студентами брали участь в літературному житті гімназії; охарактеризовані твори Гоголя, у яких розкривається тема Греції та ніжинських греків. Зосереджена також увага на театральному житті Гімназії. Поміж студентів-греків виділялася особистість Костянтина Базилі, з яким у Гоголя були найтісніші зв'язки не лише в Гімназії, а й після завершення навчання, коли К. Базилі став дипломатом та автором багатьох науково-публіцистичних праць про країни Близького Сходу, а М. Гоголь – відомим письменником. Життєві та творчі зв'язки останнього періоду їхнього спілкування засвідчують теплоту і дружність їхніх взаємин, які були закладені ще в гімназійні роки.

На початку ХІХ ст. імператор Олександр І здійснив освітню реформу в Росії. У 1802 р. були відкриті гімназії в усіх губернських містах, а також засновані університети та інститути в Петербурзі, Казані, Харкові. У 1805 р. за клопотанням графа Іллі Безбородька імператор підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук кн. Безбородька. На будівництво приміщення та внутрішнього обладнання витратили один мільйон двісті сімдесят п'ять тисяч шістьсот вісімдесят один карбованець двадцять сім копійок

(1275681 крб., 27 коп.) як самого Іллі Безбородька, так і його померлого брата канцлера Росії князя Олександра Безбородька. У 1820 р. Гімназія вищих наук кн. Безбородька почала функціонувати [1].

Це був унікальний навчальний заклад, в якому навчалися хлопці із дворянських та інших заможних сімей протягом 9 років. Протягом перших 3-х років отримували початкову, у наступні 3 роки – середню гімназійну і в останні 3 роки – вищу освіту. У Гімназії давали енциклопедичні

Микола Гоголь

знання і готували чиновників XII, XIV розрядів для Російської імперії.

У 1821 р. сюди вступив Микола Гоголь. А в 1822 р. почесний попечитель Гімназії вищих наук О. Г. Кушельов-Безбородько дозволив зарахувати до навчального закладу за його кошти групу греків-емігрантів, які оселилися в Одесі. Архівні документи засвідчують, що 7 вересня 1822 р. до Ніжина прибули юні греки: І. Агало, К. Базилі, С. Гютен, Ф. Котопулі, Є. Ксеніс, І. Сканаві, які були зараховані в Гімназію. У 1822/1823 навчальному році до навчального плану включено факультативне вивчення грецької мови, яку викладав учитель ніжинського Олександрівського грецького училища Х. М. Ієропес, котрого згодом зарахували професором Гімназії. Почесний попечитель О. Г. Кушельов-Безбородько в листі до директора Гімназії І. С. Орлая зазначав, що введена мова буде читатися «грецьким дітям зверх комплекту в Гімназії розміщеній». Навчальний заклад відвідували не лише діти емігрантів, а й місцевих ніжинських греків, зокрема Ананій та Петро Артинови, батько яких був заможним фабрикантом.

Гімназія вищих наук кн. Безбородька давала не лише хороші енциклопедичні знання, а й сприяла всебічному формуванню гімназистів, які брали активну участь не лише в навчанні, а й у творчій літературній та театральній діяльності.

У М. Гоголя налагодилися тісні взаємини з гімназистами-греками, особливо з К. Базилі, С. Гютемом та Є. Ксенісом.

Костянтин Михайлович Базилі (1809–1884) народився в Константинополі 3 лютого 1809 р. (наступного року відзначатимемо 210 років) у сім'ї грецького патріота, борця за визволення Греції [2]. Батько К. Базилі був засуджений турками у 1821 р. до смертної кари, але йому вдалося втекти завдяки допомозі російського посла графа Г. А. Строганова. І сім'я потрапила до Одеси. К. Базилі отримав гарне домашнє класичне виховання. Він

з дитинства володів французькою мовою. У Ніжинській гімназії К. Базилі опанував російську мову, подружився з М. Гоголем, М. Прокоповичем, Н. Кукольником та ін. Він детально розповідав своїм товаришам про ті біди, які йому та його сім'ї довелося пережити на Батьківщині. Ця розповідь опублікована в книзі «Гімназія вищих наук и Лицей кн. Безбородко» (1881) [3].

Гютен Степан (Стефан) Антонович (1810–?) був сином француза, який служив у французькій місії в Константинополі, і гречанки Сіріані.

Ксеніс Єгор Спиридонович (1814 – після 1863) був сином константинопольського грека.

Агало Іван Анастасійович (1812–?) теж був греком-емігрантом. Улітку 1831 р. виїхав із Ніжина в Одесу й у Гімназію більше не повертався.

Котопулі Філіп Дмитрович (1811–?) – син грецького купця із Яніни в Епірі. 1831 р. мати забрала його із Гімназії через від'їзд до Константинополя.

Сканаві Іван (1812), син грекині-емігрантки Маріори. У 1830 р. на прохання матері відрахований у зв'язку з переїздом до Греції.

Таким чином із шести грецьких юнаків Гімназію закінчували лише троє, з якими в М. Гоголя були дружні стосунки, але найтіснішими вони все ж залишилися лише з К. Базилі.

Під час навчання в Гімназії студенти захоплювалися літературною творчістю, писали вірші, прозу, перекладали з німецької, французької та латинської мов. Саме під час цих занять формувалися творчі здібності майбутніх відомих письменників: М. Гоголя, Н. Кукольника, Є. Гребінки, А. Бородіна, В. Любича-Романовича та інших. Професор П. Нікольський на заняттях зі словесності та піітики вимагав від гімназистів писати власні вірші відповідно до того теоретичного матеріалу, який вони вивчали. Тому накопичувалося чимало творів різних жанрів. Гімназисти розміщували їх у своїх рукописних збірниках та альманахах, зокрема «Северная заря», котрий видавали М. Гоголь і К. Базилі. Подібних альманахів виходило близько десяти назв [4]. У спогадах, записаних дослідником творчості М. Гоголя В. Шенроком, К. Базилі згадував: «У вихідні збирався наш гурток, чоловік 15-20 старшого віку й читали твори, вели балачки та дискусії. На одному із таких зібрань Гоголь читав свою повість «Брати Твердиславичі». К. Базилі порадив йому по-дружньому: «У віршах вправляйся, а прозу не пиши, дуже вже безглуздо вона виходять у тебе, белетрист із тебе не витанцюється: це вже видно». Це ж підтверджував й учасник цих зібрань В. Любич-Романович. К. Базилі також писав вірші, поміж них були й такі, що заслуговували на увагу, але він їх не друкував. Анонімність творів у рукописних збірках не дозволяє визначити автора.

Гімназія вищих наук кн. Безбородька

Товариш Миколи Гоголя та Костянтина Базилі Іван Халчинський, згадуючи навчання в Гімназії, говорив про свого друга Костянтина: «Від уроків шостого класу він був майже повністю звільнений, тому що до екзаменів встиг пройти все те, що викладалося, і тому присвятив себе винятково літературі, з пристрастю почавши писати російською вірші, котрі, до речі, ніколи не були надруковані, хоча поміж ними й було кілька вдалих творів у дусі байронівської поезії» [5]. Це було 1827 р., коли К. Базилі виповнилося 18 років.

Літературна творчість захопила й Степана Гютена. Відомі його студентські вірші «К творцю», «Отъезд из Константинополя», «Київ» та інші.

К. Базилі разом з П. Редькіним, В. Тарновським, В. Любичем-Романовичем працювали над упорядкуванням «повної всесвітньої історії» з перекладних творів, бо лекції проф. М. Білевича не задовольняли їх. К. Базилі доручили перекладати матеріали про єгиптян, ассирійців, персів та греків, і він переклав із різних зарубіжних джерел понад тисячу сторінок тексту.

М. Гоголь у Гімназії написав найбільше творів. Це були вірші, епіграми, поеми, повісті. У деяких із них була присутня тема ніжинських греків та героїчної боротьби Греції за свою свободу. У своїй сатири «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», перші два розділи «Освячення церкви на грецькому цвинтарі», «Вибори до грецького магістрату» юний літератор присвятив життю грецької громади. На початку XIX ст. у Ніжині проживало 1800 чоловік грецького походження. На околиці міста в північній частині поруч із загальноміським Троїцьким знаходився Грецький цвинтар, на території якого стояла невеличка дерев'яна церква. Але на початку XIX ст. відомі грецькі купці-меценати брати Анастасій та Микола Зосими вирішили на її місці побудувати кам'яний храм «Святих рівноапостольних Костянтина і Олени» з дзвіницею. На це вони отримали благословення архієпископа Чернігівського і Ніжинського. Проте, 14 січня 1819 року

Анастасій Павлович помер, його поховали біля недобудованої церкви.

Його брат Микола продовжив будівництво, яке було завершено 1822 року, і освячене при великій кількості греків. За ніжинською легендою під час цієї важливої події виявилася соціальна нерівність. Ті греки, які були біднішими, прийшли на торжество раніше, ніж багаті купці. Останні не могли погодитися з тим, що вони опинилися на задніх рядах, і почали пробиратися вперед. Відбулася штовханина, чулися непристойні слова, дійшло до кулачних боїв. Свята справа втратила свою святість. Свідком усього цього був Микола Гоголь і саме цю сцену він сатиричними прийомами зображення відтворив у повісті.

У другому розділі сатири «Вибори до грецького магістрату» розповідалося про обрання до ніжинського грецького магістрату бургомистра, тобто одного із найавторитетніших членів грецького братства. Вибори були досить складним явищем, бо магістрат був повноправним господарем грошей, що надходили в його казну від процентів капіталу, внесених заможними греками на потреби братства. Крім цього, у касу магістрату йшли пожертвування, які здійснювали грецькі купці, і «в результаті цього невеликого щорічного внеску вони звільнялися від будь-якої громадської служби і пов'язаних з нею обов'язків».

У зв'язку з тим, що про кошти, які заносилися до журналів, у магістраті не звітували, то помітні були зловживання. І це викликало незадоволення греків. Тому, під час виборів виникали сутички, суперечки, безладдя тощо. Микола Гоголь був свідком подібних виборів у грецький магістрат і в листі до свого гімназійного товариша Г. Висоцького від 19 березня 1827 року описав подібні вибори нового правління магістрату. Це і стало основою для написання другого розділу сатири. Деякі епізоди з життя грецьких купців знайшли відображення також у третьому розділі «Всеїдна ярмарка», який присвячений одній із трьох ніжинських міжнародних ярмарок, що відбувалася перед великим постом цілий місяць у січні-лютому.

На жаль, ця повість не збереглася, і ми можемо тільки за заголовками та епізодами того історичного часу відтворити історико-побутову основу цієї сатири.

У Ніжині М. Гоголь написав також поему «Ганс Кюхельгартен», яка була опублікована в Петербурзі, у творі основний герой, охоплений романтико-патріотичною ідеєю, їде в Грецію, щоб узяти участь у боротьбі проти турків, які поневолили цю прекрасну країну. Але він запізнився зі своїм приїздом. Турки вже зруйнували міста та села, поневолили колись вільний край. Романтичні наміри й думки Ганса були затьмарені розчаруванням: він не зміг допомогти грекам отримати сво-

боду. Герой гоголівської поеми близький до тих персонажів творів різних письменників і тих реальних подій, з якими були пов'язані імена борців за свободу Байрона та Пушкіна.

У Гімназії діяв також аматорський драматичний театр, який відкрили завдяки почесному попечителю Гімназії О. Г. Кушельову-Безбородьку та директору І. С. Орлаю. Театр функціонував з 1824 р. Найбільшого успіху він мав 1827 року, коли під час канікул показали декілька вистав. У репертуарі були твори зарубіжних та російських драматургів. Керували цим театром М. Гоголь та Н. Кукольник. У зв'язку з тим, що в Гімназії не було дівчат, то всі жіночі ролі грали юнаки. Пізніше К. Базилі згадував: «Розігрували ми трагедії Озерова «Едіп» і «Фінгал», водевілі, якусь малоросійську п'єсу, написану тоді Гоголем, від якої глядачі надривалися від сміху. Вдаліше за все вдавалася в нас комедія Фонвізіна «Недоросток». Бачив я цю п'єсу і в Москві, і в Петербурзі, але переконаний, що жодній актрисі не вдавалася роль Простакової так добре, як її зіграв тоді шістнадцятирічний Гоголь. Не менш вдало п'ятнадцятирічний тоді Нестор Кукольник, худощавий і задовгий, грав Недоростка, а Данилевський – Софію. Завдячуючи моїй надзвичайній в той час пам'яті, діставались мені найдовші ролі: Стародума, Едіпа та інших».

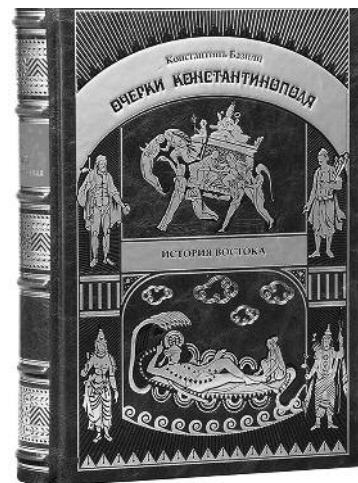
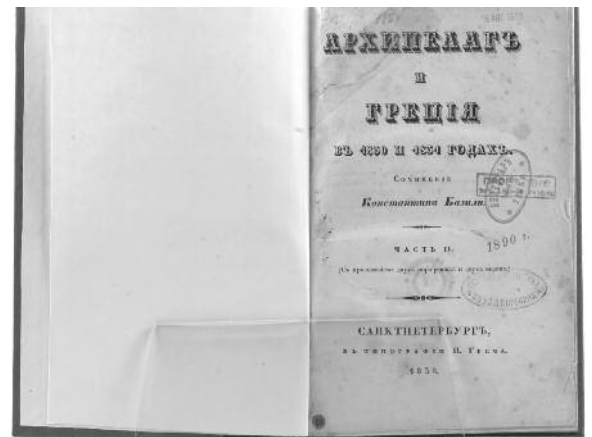
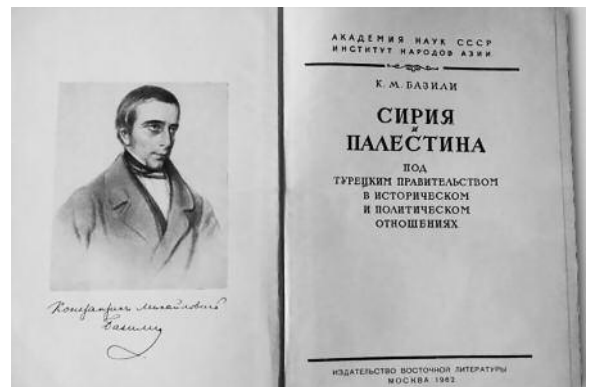
У 1826 р. К. Базилі заслужив право вписати своє ім'я до «Книги честі» гімназії «Liber Honoris». У жовтні 1827 р. разом з І. Орлаєм він переїхав до Одеси для завершення навчання у Рішельєвському ліцеї (1827–1830).

Отримані в Гімназії знання дозволяли її студентам влаштуватися на роботу. С. Пютен служив в Одесі в канцелярії новоросійського генерал-губернатора, а Є. Ксеніс був старшим членом Ізмаїльського комерційного суду. Він мав підвищення і в 60-х роках XIX ст. став старшим членом Кишинівського комерційного суду Бессарабської губернії. Найвищих звершень досяг К. Базилі. Він став відомим дипломатом і письменником.

Після закінчення Ліцею К. Базилі служив у Міністерстві іноземних справ Росії, мав титул тайного радника, був російським генеральним консулом у Сирії та Палестині. Він написав книги «Архіпелаг і Греція» (1834, у 2-х кн.), «Нариси Константинополя» (1835), «Босфор і нові нариси Константинополя» (1836) та ін. Це були оригінальні книги політичного змісту. Так, в книзі «Архіпелаг і Греція» були «описи сучасних подій, у яких брав участь російський флот. Ця книга, що зображає долю народу, спорідненого з православною релігією повір'ями та співчуттям, викликала в петербурзької публіки сильну зацікавленість. Захоплювало іноземне ім'я автора, який писав красиво й легко російським складом»[5].

Костянтин Базилі

Прихильне ставлення до першої праці надихнуло К. Базилі на нові задуми. У 1835-му з'явилися його «Очерки Константинополя», а в наступному році – «Босфор и новые очерки Константинополя», створені на науковій і документальній основі.

Історико-нарисова, документальна проза отримала позитивну оцінку в періодичній пресі представників різної суспільно-літературної орієнтації. В. Белінський писав, що «Очерки Константинополя» "читаються з інтересом, неослабим ні на хвилину", у книзі "ми бачимо... живу Туреччину з її згаслим, але іноді спалахуючим фанатизмом, варварським ладом, боротьбою старого з новим, забобонів з реформою і, нарешті, її дивним Махмудом (султан у 1808 – 1839, прихильник європеїзації Туреччини), на якого книга п. Базилі дивиться зі своєї точки зору" [6].

Російського читача нариси К. Базилі привабили як новизною матеріалу, так і своєрідною художньою специфікою. К. Базилі відкрив для росіян і Грецію, і Константинополь, і Босфор. До того ж біографічні деталі робили книгу привабливішою.

У 30-і роки К. Базилі брав участь у виданнях «Энциклопедического лексикона» Плюшара та «Военной энциклопедии», де було вміщено багато його статей на історичні та літературні теми.

К. Базилі відомий також і як перекладач. За сприяння Башуцького та Строева він переклав з французької «Путешествие вокруг света» Дюмон-Дервіля.

Хоча творчість К. Базилі має специфічний характер, його не потрібно відривати від ніжинського літературного середовища, його системи формування естетичних смаків письменника, що проявилися вже в перших літературних спробах. Можливо, що й під час створення в гімназії «повної всесвітньої історії» К. Базилі не обмежувався перекладом першоджерела, а додавав від себе ті відомості, що були відомі йому про Грецію та інші держави. Ці заняття розвинули в Базилі смак до вивчення історії. Гімназійний досвід став добрим уроком і в пізніших історичних студіях [7].

Після закінчення навчання К. Базилі підтримував зв'язки з Гоголем та «ніжинськими однокоритниками» в Петербурзі. А коли К. Базилі був генеральним консулом Палестини та Сирії, супроводжував Гоголя святими місцями цих країн. Саме тоді Гоголь ознайомився з рукописом нової книги К. Базилі «Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях» (1847, надрукована 1862), про яку сповіщав В. Жуковському із Єрусалима: «Базилі написав чудову річ, яка покаже Європі Схід у його найкращому вигляді, знань тьма, інтерес сильний» [8]. Разом з К. Базилі Гоголь повернувся до Одеси і продовжував з ним спілку-

ватися. Після від'їзду з Одеси Гоголь листувався з К. Базилі та його дружиною Маргаритою Олександрівною, виражав йому своє співчуття у зв'язку з її смертю 1849 року.

К. Базилі 1865 р. пішов у відставку й продовжував жити в Одесі, де виконував різні громадські доручення. У цей час у 1862 р. він видав в Одесі книгу «Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях», написану ще у 1847 році. Це було одне з серйозних досліджень проблеми в XIX ст. Книга не втратила свого значення й сьогодні.

Він також написав спогади про Гоголя, упорядкував листи письменника, з яким він листувався разом з дружиною, (опубл. у кн.: Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя. - Т. 1, 4. - М., 1892; 1897). Листи Гоголя до К. Базилі надруковані у книзі: Гоголь Н. ПСС, Т. XIV).

Такими були багатогранні зв'язки М. Гоголя з греками та їхньою батьківщиною.

Література:

1. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2009.
2. Яковлев В. Базилі Константин Михайлович//Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых от начала образованности до наших дней. – 1891. – Т. 2. – Вып. 22-30. – С. 52-54.
3. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 326-328.
4. Самойленко Г. В. Николай Гоголь. – Ніжин, 2009. Він же. Літературне життя на Чернігівщині в XII–XX ст. – Ніжин, 2003. – С. 47-75.
5. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. - СПб., 1881, - С.331.
6. Белинский В. Г. Поли. Собр. соч.: В 13 т. - М.; Л.: АН СССР, 1953-1959. – Т. 2. - С.112.
7. Нежинская литературная школа I пол. XIX в. и видные ее представители //Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа, 1820-1990. - Нежин, 1993. - С. 58-60.
8. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: В 14 т. - Т. XIV. – М., 1952. – С. 52-53.